

Zereading the Book *National System of Political Economy* and Its Implications for the Industrialization of Iran

Hamidreza Fartokzadeh*

Ruhollah Jafari**

Abstract

Friedrich List formulated the role of the state in economic and industrial development with concepts such as productive power, nation, population, and protection by bringing up the national political economy. Emphasizing the protection of selected emerging industries, he pointed out the necessity of industrial competitiveness in foreign trade for the backward countries. According to him, neglecting production power stabilizes the role of a country in foreign trade as an exporter of raw materials and an importer of manufactured goods. The purpose of rereading List's National System of Political Economy is to reflect on the role of the state in the process of industrialization and to understand the dilemma of industrialization in Iran. From List's point of view, Iran's industrial challenges are not only caused by the neglect of the geopolitical and geoeconomic aspects of industrialization and production but also by the neglect of the inadequacies and misrepresentations of the basic concepts of industrialization, including protection. In the final section of the article, the implications that re-reading List's book can have for the re-reading of Iran's geo-economic advantages are mentioned.

Keywords: Competitiveness, Industrialization, Productive Power, Protection, Trade.

* Professor, Department of Management, Faculty of Management and Industrial Engineering, Malek Ashtar University of Technology, Tehran, Iran, hr.fartokzadeh@gmail.com

** PhD in Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
(Corresponding Author), ru.jafari1400@gmail.com

Date received: 14/08/2024, Date of acceptance: 12/11/2024

Extended Abstract

The present article deals with rereading the economic-political thoughts of Friedrich List, one of the most important German economists of the 19th century. It reviews the book "National System of Political Economy," which is an outstanding work by List. Rereading List's ideas for the present Iran is as necessary and important as the idea of political economy for Germany in the 19th century. The necessity that led Friedrich List to the plan of political economy is the same necessity for the present Iran. Despite the important position of List's thoughts in the industrialization of East Asian countries, including South Korea and China, his footprint in the scientific and academic circles and policymaking of West Asia, especially Iran, is faint. With the right understanding of its importance, Nasser Motamedi has translated the works of List. The main question of the article is, what is Friedrich List's plan for economic and industrial development? To understand Iran's present industry, what measure does this plan offer? For a general understanding of List's thoughts, it is helpful to compare his thoughts with Smith's. Among the most important axes of List's thought compared to Smith, we can point out productive power against exchange value, population against individuality, and nationality against the human race. List seeks the well-being of a nation in its productive political economy and national political economy that considers the nation-state as an independent political unit. Some critics of List consider his views to justify and strengthen mercantilism. Mercantilism is a method designed to maximize exports and minimize imports in an economy, and to achieve this goal, the state increases tariffs (exported goods and services) in commodity trade. Mercantilism expands government regulations to improve national competitiveness internationally. Although List is often characterized as a mercantilist, in many ways this title stems from a misunderstanding of his ideas. List did not want to return to the mercantilism that Adam Smith had attacked in *The Wealth of Nations*. List tried to "politicize" Smith's political economy, which in his view, was purely economic and ignored the objective political realities of the real world. The purpose of rereading List's *National System of Political Economy* is to examine the state of Iran's industry according to his intellectual apparatus. When we look at the industry from the point of view of List, at first glance, Iran's production and industry are the perfect manifestation of his idea. Various themes and concepts that have been pursued in the country's industrial strategies over the past few decades, that production and industrialization have been at the center of these policies. But the question is, why is the country's industry not competitive? That in response, based on the thoughts of List, three axes can be highlighted:

99 Abstract

- neglecting the fundamental changes in the production model
- neglecting the geopolitical strains of production
- neglecting the conditional protection

The latter case has led to confusion in the understanding of industrialization and inadequate understanding of protection. List is best known for his idea of supporting the infant industry. He proposed the policy of supporting infant industries for Germany as a way to strengthen the nation's productive power - which was lagging behind Britain in its development stages. Thus, temporary protection of infant industries is one of List's policy proposals in the national political economy. However, despite the complexity and conceptual evolutions, this concept has been taken for granted in our country's industrialization process and has not been seriously considered by policymakers. Consequently, instead of strengthening the production power, it has weakened the capabilities and, capacities and national opportunities. The industrial policy in our country is not designed in the light of geo-economic and geo-political considerations and the world is viewed neutrally. Since the protection policies were unconditional (insufficient and unintelligent), despite the great protection of the production, not only the country's industry has not deepened, but it has also led to deindustrialization. In general, in List's narrative, the obviousness of the global political economy order that Smith represents is questioned. And this is done by discovering the nation as an intermediary between the individual economy and the global economy. The plot of the narrative of List is national political economy. In List's debate with Smith, what is significant for our country is the entanglement between industry (production) and trade in economic and industrial development. This means that the quality of the industry shapes the quality of the business and the quality of the business plays a role in the deepening of the industry. Since the measure of the List in economic and industrial development is "import of raw materials and export of manufactured industrial goods", the country's industrial dilemma has been the divergence between industry and commerce. Therefore, the systematic and convergent attention to these two makes business strategic and gives depth to the industry.

Bibliography

- Breslin, Shaun (2011), "The 'China model' and the global crisis: from Friedrich List to a Chinese mode of governance?", *International Affairs*, vol. 87, no. 6, 1323-1343.
- Cardoso, José Luís (2019), "Friedrich List and national political economy: Ideas for economic development", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Routledge.

- Csurgai, Gyula (2018), "The increasing importance of geoeconomics in power rivalries in the twenty-first century", *Geopolitics*, vol. 23, no. 1, 38-46.
- Daastøl, Arno Mong (2013), "A Review of Contributions of Friedrich List Commemorating his 225-Year Anniversary", 169-174.
- Fartokzadeh, Hamid Reza and Mohammad Reza Darrehshiri (2024), "Improving the capability of industrial governance by typology of Iran's industries in the framework of the Ilaf initiative", *Journal of Improvement Management*, vol. 18, no. 2, Serial no. 64, 132-160.
- Hagemann, Harald, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (2019), *Economic Thought of Friedrich List*, London: Routledge.
- Junjie, Mei (2019), "Friedrich List in China's quest for development", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Rutledge.
- List, Friedrich (1370), *The National System of Political Economy*, Nasser Motamedi (trans.), Tehran: Publishing Company, [in Persian].
- List, Friedrich (1380), *Outlines of the American System of Political Economy, The Secret of America's Progress and Success, Twelve Letters of Friedrich List to J. Ingersoll, President of the Association of Philadelphia Industrialists*, Nasser Motamedi (trans.), Tehran: Publishing Company, [in Persian].
- Seiter, Stephan (2019), "Growth and integration: Why we should re-read Friedrich List", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Rutledge.
- Senghaas, Dieter (2019), "Friedrich List: Looking back to the future", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Rutledge.

بازخوانی کتاب نظام ملی اقتصاد سیاسی و دلالت‌های آن برای صنعتی‌سازی ایران

حمیدرضا فتوک‌زاده*

روح‌الله جعفری**

چکیده

فردریش لیست، با طرح اقتصاد سیاسی ملی، نقش دولت در توسعه اقتصادی و صنعتی را با مفاهیمی چون بنیه تولیدی، ملت، جمعیت، و حمایت صورت‌بندی کرد. وی با تأکید بر حمایت از صنایع نوپای منتخب ضرورت رقابت‌پذیری صنعتی را در تجارت خارجی برای کشورهای جامانده گوش‌زد کرد. به‌زعم وی، غفلت از بنیه تولیدی نقش یک کشور در تجارت خارجی را به‌عنوان صادرکننده مواد خام و واردکننده کالاهای ساخته‌شده تثبیت می‌کند. هدف از بازخوانی کتاب *نظام ملی اقتصاد سیاسی* لیست این است که نقش دولت در فرایند صنعتی‌سازی را مورد تأمل قرار دهد و به‌تبع آن معمای صنعتی‌سازی در ایران را فهم کند. با توجه به این، معمای صنعت ایران از چشم‌انداز لیست نه‌تنها ناشی از غفلت از سویه‌های ژئوپلیتیکی و ژئوآکونومیکی صنعتی‌سازی و تولید بوده، بلکه از نابسندگی‌ها و کژتابی‌های مفاهیم پایه صنعتی‌سازی، از جمله حمایت، ناشی شده است. در بخش پایانی مقاله، دلالت‌هایی که بازخوانی کتاب لیست می‌تواند برای بازآفرینی مزیت‌های ژئوآکونومیک ایران داشته باشد، ذکر شده است.

کلیدواژه‌ها: صنعتی‌سازی، حمایت، رقابت‌پذیری، بنیه تولیدی، تجارت.

* استاد گروه مدیریت، دانشکده مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران،
hr.fartokzadeh@gmail.com

** دکترای علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،
ru.jafari1400@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۲۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۲۲

۱. مقدمه

گفت‌وگویی معاصر و زنده بین اقتصاددانان کشور ما در جریان است که راه توسعه کشور چگونه باید طی شود؛ آیا اقتصاد یک کشور باید در مسیری طبیعی که سرمایه تشخیص می‌دهد حرکت کند یا تصمیمی سیاسی راهبر اقتصاد است؟ آیا ثروت یک کشور با قدرت ملی آن نسبتی دارد؟ دولت چه نقشی در توسعه صنعتی دارد و حدود آن کجاست؟ طرف‌ها و نیروهایی که حول این گفت‌وگو حاضرند، تلاش می‌کنند تا در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه الگوی خود را غالب سازند. وقتی به محدوده‌های بحث این نیروها دقت می‌کنیم، شباهت زیادی با گفت‌وگوهای بین اقتصاددانان در قرن نوزدهم ملاحظه می‌کنیم که شاید برای ما بسیار مهم باشد؛ گفت‌وگویی که بسیار کم مورد توجه قرار گرفته و اساساً از سوی اقتصاددانان کشور ما نادیده گرفته شده است. یک‌طرف این گفت‌وگو آدام اسمیت و هم‌فکرانش هستند که شاه‌کار ثروت ملی نماینده آن‌هاست و طرف دیگر گفت‌وگو فردریش لیست است که صرفاً نظریه‌پرداز نبود و خود در راه آن‌چه می‌گفت تلاش زیادی کرد. در نظر او اقتصاد سیاسی است.

باوجود جایگاه مهم تفکرات لیست در صنعتی‌سازی کشورهای شرق آسیا، ازجمله کره جنوبی و چین، ردپای وی در محافل علمی و دانشگاهی و سیاست‌گذاری غرب آسیا به‌ویژه ایران کم‌رنگ است. البته ناصر معتمدی با درک درستی از این مهم به ترجمه آثار لیست، ازجمله *نظام ملی اقتصاد سیاسی و خطوط کلی نظام آمریکایی اقتصاد سیاسی: راز پیشرفت و موفقیت آمریکا*، همت گماشته است. تمایز این اثر نه تنها به دلیل طرح نظری لیست درباره صنعت و تولید، بلکه به دلیل ترجمه زنده اثر است. حضور معتمدی در ترجمه بسیار برجسته است. وی از باورمندان اندیشه لیست در نسبت با توسعه ایران است. از این جهت، مشی وی در ترجمه تنها برگردان حرفه‌ای متن نیست، بلکه مترجم هم‌راه مؤلف سفر می‌کند و پیام وی را ابلاغ می‌کند. معتمدی مباحث مرتبط با وضع ایران را در جای‌جای متن برجسته کرده است یا از طریق پانویست درستی بحث لیست را گوش‌زد می‌کند.

نوشتار حاضر به بازخوانی اندیشه‌های اقتصادی-سیاسی فردریش لیست (Friedrich List) از مهم‌ترین اقتصاددانان آلمان قرن نوزدهم می‌پردازد. کتاب *نظام ملی اقتصاد سیاسی اثر برجسته* این نویسنده است که در این نوشتار مورد بررسی قرار می‌گیرد. بازخوانی اندیشه‌های لیست برای ایران امروز به همان اندازه ضروری و مهم است که طرح اندیشه اقتصاد سیاسی برای

آلمان قرن نوزدهم. ضرورتی که فردریش لیست را به طرح اقتصاد سیاسی سوق داد همان ضرورت برای امروز ایران هم ساری و جاری است. علاوه بر این، رجوع به لیست از این منظر حائز اهمیت است که وی یکی از اندیشمندان کلاسیک اقتصاد سیاسی است.

آن‌گاه فیلسوفان، دانشمندان، هنرمندان، و نویسندگان بخشی از قانون کلاسیک می‌شوند که دیدگاه‌ها و مسائلی که در دوره خود بیان می‌کنند، برای کسانی که دهه‌ها و یا قرن‌ها بعد به دنبال درک دنیای موجودشان هستند، منبع باثباتی باشد. از این منظر، وی اولین کسی بود که به‌وضوح مشکل ناهم‌سانی در فرایند صنعتی شدن و توسعه بین اقتصادهای پیش‌تاز و اقتصادهای پیرو را شناسایی کرد (Senghaas 2019: 23).

اندیشه‌های لیست نه تنها بحث‌های نظری و سیاسی قرن نوزدهم را غنی کرد، بلکه بیش‌هایی را درمورد عوامل تعیین‌کننده رشد اقتصاد بازار یک‌پارچه‌تر بین‌المللی ارائه داد که حتی امروزه نیز می‌توان از مباحث وی درخصوص مزایا و معایب تجارت آزاد بهره گرفت؛ به‌ویژه درمورد این‌که چرا برخی از کشورها با جهانی‌سازی مخالف هستند و حمایت‌گرایی را برای توسعه رقابت‌پذیری خود ترجیح می‌دهند (Seiter 2019: 43).

ایده‌های لیست درباب توسعه اقتصادی و سیاست تجاری (ازجمله فرایندهای جبران جاماندگی صنعتی و سیاست‌های تجاری حمایت‌گرایانه) از اقتصاددانانی چون همیلتون از ایالات متحد و دانیل ریموند از انگلستان الهام گرفته است. ایده نیروهای مولد و تعرفه‌های حمایتی لیست در بین سال‌های ۱۸۲۶ و ۱۸۳۰ با مشارکت فعال در مباحث مربوط به رشد جبران جاماندگی شکوفا شد. گزارشی درباره تولیدات، که همیلتون در سال ۱۷۹۱ منتشر کرد، احتمالاً جدی‌ترین تأثیر را در لیست داشته است. با تکوین نظریه لیست درباب «اقتصاد ملی» که رقابت‌پذیری یک کشور را در توسعه منابع تولیدی آن‌جا می‌دانست تا ارزش مبادله‌ای، وی را از منتقدان جدی اقتصاد آزاد و جهان‌وطنی آدم اسمیت قرار داد. در این چشم‌انداز، لیست با دگرین تجارت آزاد جهانی مخالفت می‌ورزید و درعین حال از «صنایع نوزاد» برای هم‌پایگی در صنعتی‌سازی حمایت می‌کرد. او با تأکید بر ضرورت نگاه ملی به کشورهای جامانده در فرایند صنعتی شدن، توصیه می‌کرد که به‌جای پیروی از سیاست‌ها یا دستورهای کشورهای پیش‌رو، سیاست‌های متناسب با مرحله خاص توسعه خود را اتخاذ کنند (Junjie 2019: 213). درواقع، لیست درکی که از موقعیت مختص هر کشور در نظام بین‌الملل داشت، شیوه متمایز توسعه اقتصادی آن کشور را پیش‌نهاد می‌کرد. او مفروضات و پیش‌فرض‌های اقتصادی دوران

خود را مورد پرسش قرار داد، نابسندگی‌ها و سوگیری‌های مکتب اقتصاد بازار آزاد را آشکار کرد، و امکان ترسیم مختصات توسعه بومی را فراهم کرد.

وقتی اندیشه‌های لیست را در پیش‌رو قرار می‌دهیم و به صنعت ایران از زاویه دید لیست می‌نگریم، در نگاه اول، سیاست‌های تولید و صنعت ایران تبلور کامل ایده لیست است. با این‌که مضامین و مفاهیم مختلفی از جمله حمایت از تولید در طی چند دهه گذشته در کانون سیاست‌های صنعتی کشور قرار داشته است، صنعت کشور عمق لازم را پیدا نکرده و رقابت‌پذیر نشده است. حال، پرسش اصلی نوشتار این است که فردریش لیست توسعه اقتصادی و صنعتی را چگونه صورت‌بندی می‌کند و این صورت‌بندی چه سنجه‌ای را برای فهم صنعتی‌سازی ایران امروز به دست می‌دهد؟

این نوشتار ابتدا طرح نظری لیست را ترسیم می‌کند، سپس به ارزیابی دیدگاه لیست درباره اقتصاد سیاسی می‌پردازد، و در پایان صنعتی‌سازی ایران را از چشم‌انداز لیست مورد بررسی قرار می‌دهد.

۲. بازخوانی مناظره لیست با اسمیت

برای بازخوانی آثار لیست بازسازی مناظره وی با اسمیت بسیار راه‌گشاست. مناظره لیست با اسمیت با طرح مفهوم اقتصاد سیاسی ملی در برابر اقتصاد سیاسی جهان‌شمول آغاز می‌شود. به نظر لیست:

فرانسوا کنه، کسی که نظریه تجارت آزاد جهانی از آن اوست، اولین بار بررسی‌های خود را گسترش بیش‌تری داد و نسل بشر را به‌طور کلی بدون توجه به مفهوم ملت مطالعه کرد. کنه بدون تردید از اقتصاد بین‌المللی سخن می‌گوید؛ یعنی از علمی که به‌روزی نسل بشر را به ما می‌آموزد و این درمقابل اقتصاد سیاسی یا آن علمی که خود را به منافع ملی خاص یک کشور در کسب به‌روزی، تمدن و قدرت از طریق کشاورزی، صنعت و بازرگانی محدود می‌نماید، قرار دارد (لیست ۱۳۷۰: ۱۶۱).

آدام اسمیت دکتربین خود را با همان دید گسترده جهانی پی می‌گیرد. اسمیت، مانند کنه، به اقتصاد سیاسی واقعی، یعنی آن سیاستی که هریک از کشورها جهت پیشرفت وضع اقتصادی خود به رعایتش ملزم‌اند، توجهی نداشت. این‌جا و آن‌جا از جنگ صحبتی به‌میان می‌آورد، اما

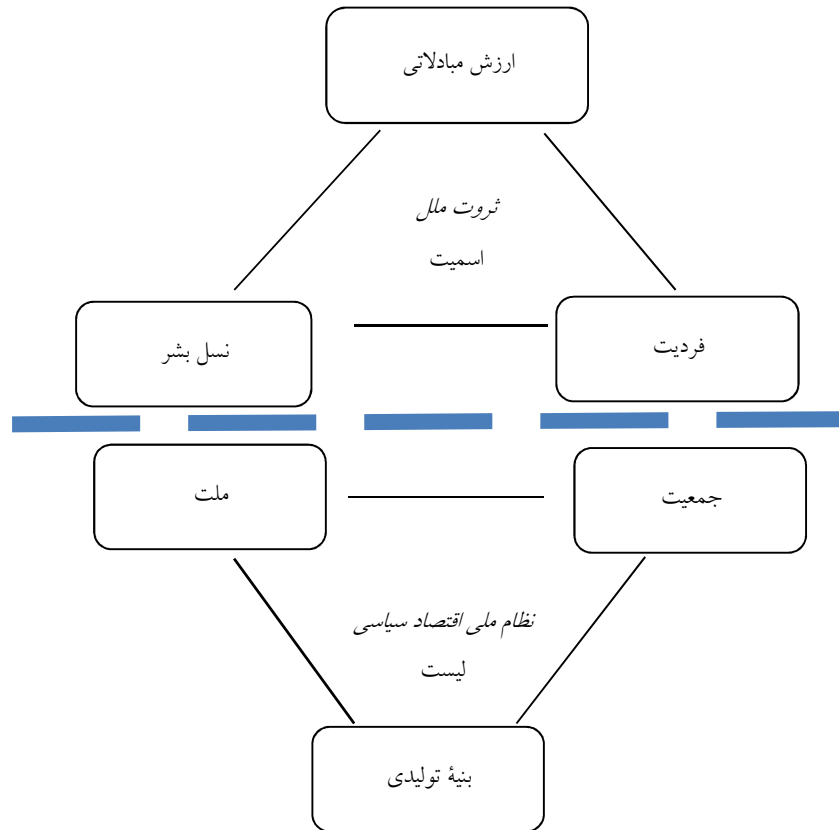
بازخوانی کتاب *نظام ملی اقتصاد* ... (حمیدرضا فروتوکزاده و روح‌الله جعفری) ۱۰۵

در نزد او جنگ موضوع حاشیه‌ای بود. اساس استدلالش بر استمرار صلح در جهان قرار دارد و بر این نظر است که به‌روزی افراد به‌طور کلی به به‌روزی تمامی نسل بشر وابسته است. این درحالی است که جامعه بشری در حال حاضر به ملت‌هایی تقسیم شده‌اند که هریک از آن‌ها نماینده نیروها و منافع خاص هستند و در برابر جوامعی آزاد از همان نوع قرار دارند (همان: ۱۶۲-۱۶۳).

لیست نظریه اقتصاد سیاسی و بنیه تولیدی را در نقد نظریه آدام اسمیت طرح کرد. به‌زعم وی، آن‌چه در تفکر اسمیت «نظریه ارزش» یا «ارزش مبادلاتی» خوانده می‌شود، تعریف اقتصاد را تحت تأثیر قرار داده است، درحالی که اقتصاد به‌مثابه ارزش مبادلاتی «علمی نیست که نحوه برپایی و ایجاد بنیه تولیدی و نیز چگونگی نابودی و سرکوب آن را به ما می‌آموزد». دیگران طرح آدام اسمیت از اقتصاد را علم ارزش‌ها و علم مبادلات نام گذاشته‌اند (همان: ۱۷۹). از نظر لیست:

نظام پیش‌نهادی مکتب رایج سه نقص عمده دارد: اول، جهان‌شمولی نامحدود که نه اصول ملی را به رسمیت می‌شناسد و نه به علایق آن دل‌بستگی دارد. دوم، مادی‌گرایی صرف که در همه‌جا تنها ارزش مبادلاتی را در نظر می‌گیرد و به علایق معنوی، سیاسی، و یا منافع حال و آینده و بنیه تولیدی یک ملت توجهی ندارد و سوم، اصرار به پراکندگی و فردگرایی که ماهیت و خصوصیات کار اجتماعی و اثرات تشکیل نیروها و نتایج عالی بعدی آن را نادیده گرفته و صنایع خصوصی را آن چیزی تصور می‌کند که تنها در شرایط مبادلات آزاد میان افراد جامعه بشری به وجود می‌آید؛ جامعه‌ای که به صورت کشورهای متفاوت تقسیم شده است (همان: ۲۱۹).

باتوجه به نقد لیست به مکتب اقتصادی رایج، می‌توان ابعاد طرح نظری فردریش لیست و آدام اسمیت را به صورت زیر ترسیم کرد.

شکل ۱. مدل مقایسه‌ای مکتب اقتصادی رایج آدام اسمیت و نظام ملی اقتصاد سیاسی فردیش لیست

۱.۲ بنیه تولیدی در برابر ارزش مبادلاتی

اسمیت قدرت تولید ثروت را به مراتب از خود ثروت پراهمیت‌تر می‌داند و به‌زعم وی:

کار منبعی است که هر ملت ثروت خود را از آن کسب می‌کند و افزایش ثروت او، به بنیه تولیدی کارگر یعنی میزان مهارت، چابکی، و نحوه‌ای که یک ملت آن را به یک فعالیت و یا فعالیت دیگر اختصاص می‌دهد، وابسته است (همان: ۱۷۵-۱۷۶)؛

اما این ایده را در اثر خود پی‌گیری نمی‌کند. از این‌رو، لیست متذکر می‌شود:

اسمیت به‌طور کلی چنان شناخت ناچیزی از این نیروها داشت که برای تلاش فکری آن‌هایی که در جهت حفظ نظم و قانون، تعلیم و تربیت و مذهب انسان‌ساز و گسترش علوم

بازخوانی کتاب نظام ملی اقتصاد ... (حمیدرضا فروک زاده و روح الله جعفری) ۱۰۷

و فنون اقدام می نمایند، کوچک ترین اعتباری قائل نبود. تحقیقات او به فعالیت هایی محدود می شود که ارزش مادی به وجود می آورد (همان: ۱۷۸-۱۷۹).

درواقع، از نظر لیست نیروهای تولید طیف گسترده تری را شامل می شوند و سرمایه گذاری بر روی نیروهای تولید بالقوه را سازوکار بازتولید توان تولیدی می داند. از نظر وی:

تمامی اعتبارات صرف شده برای تعلیم و تربیت جوانان، توسعه عدالت، دفاع از خاک کشور، و غیره به نوعی تخصیص ارزش مبادلاتی برای ایجاد بنیه تولیدی آینده است. بزرگ ترین سهم درآمد یک ملت برای تعلیم و تربیت نسل آینده به مصرف می رسد، همان چیزی است که بنیه تولیدی نسل های بعدی را تقویت و تأمین می نماید (همان: ۱۸۰).

مسلم است که پرورش دهندگان خوک و تهیه کنندگان قرص در داروخانه ها مولد هستند، ولی معلمان و استادان، نقاشان، آهنگ سازان، فیزیک دانان، قضات، و مدیران نیز مولدند، آن هم در درجه ای بالاتر. گروه اول تولیدکنندگان ارزش مبادلاتی هستند، درحالی که گروه دوم ایجادکننده بنیه تولیدند (همان: ۱۸۶).

از نظر لیست، مکتب متداول (اقتصاد آزاد)، هم چنان که طبیعت بنیه تولیدی را مورد توجه لازم قرار نمی دهد و شرایط کشورها را به طور مجموع نادیده می گیرد، به اهمیت توسعه هماهنگ کشاورزی، صنعت، بازرگانی، قدرت سیاسی، و ثروت داخلی نیز بی توجه بوده، مخصوصاً به اهمیت بنیه تولیدی صنعتی و رشد و توسعه قسمت های مختلف آن بی اعتناست (همان: ۱۸۴). به زعم وی، پول، اوزان و اندازه ها، پیدایش تقویم، ساعت، پلیس، معمول شدن سند مالکیت، وسایل حمل و نقل بهتر همه منابع غنی بنیه تولیدی هستند. کشورها، با توجه به قدرت بالقوه منابع طبیعی پیرامون خود، وسعت و موقعیت جغرافیایی، جمعیت، و قدرت سیاسی شان توانسته اند هرچه کامل تر و هماهنگ تر منابع ثروت را در داخل مرزهای خود مورد استفاده قرار دهند، روحیات، تفکرات، بازرگانی، و سیاست خود را در میان ملل عقب مانده تر ترویج کنند، و بدین ترتیب به خصوص در سیاست جهانی دخالت کنند (همان: ۱۸۱-۱۸۲).

نظریه نیروهای مولد لیست عمدتاً به توسعه صنعتی معطوف است که در آن تولید به شدت با پیشرفت فنی، بهبود زیرساخت ها، قابلیت ها، و غیره مرتبط است. تولید ثروت نتیجه تعامل بین نیروهای مولد ذهنی و سرمایه طبیعی و مادی است، درحالی که در اقتصاد رشد کلاسیک، سرمایه فیزیکی یا زمین در اقتصاد مبتنی بر کشاورزی نقش عمده ای را ایفا می کرد و در اقتصاد مدرن به طور فزاینده ای بر اهمیت سرمایه انسانی تأکید می شود (Hagemann et al. 2019: 6).

مهم‌ترین نقد لیست به مکتب رایج اقتصادی در بحث ارزش مبادلاتی است که در آن به معنای واقعی کلمه «نفع شخصی» بر «ارزش یا منافع ملی» رجحان دارد. وقتی برای یک بازرگان و یا شرکتی نفع سرلوحه اقدامش باشد، ممکن است شرایط و لوازم صنعتی‌سازی و توسعه اقتصاد ملی نادیده گرفته شود. با علم به این که کنش اقتصادی باید معطوف به منفعت باشد، اما در مواقعی کسب منفعت یک بازرگان یا شرکت در تعارض با منافع ملی قرار می‌گیرد. برای مثال، ممکن است شرایطی در تجارت خارجی حاکم شود که نفع بازرگان در فروش مواد خام و واردات کالای ساخته شده خارجی باشد. این وضع می‌تواند به تثبیت موقعیت حاشیه‌ای یک کشور در مقایسه با کشورهای پیشرفته‌تر بینجامد. در این جا لیست بنیه تولیدی را معیار منافع ملی می‌بیند و ضرورتاً باید بازرگان به نفع بنیه تولیدی عمل کند؛ به این معنا که ارزش مبادلاتی یا سرمایه نمی‌تواند به عنوان معیار به‌روزی یک کشور قرار بگیرد. تأکید لیست بر تولید به معنای کم‌اهمیت تلقی کردن تجارت نیست، بلکه اهمیت تجارت را در نسبت با وضعیت تولید مورد توجه قرار می‌دهد.

تجارت خارجی یک کشور نبایستی از دید یک بازرگان و فقط براساس نظریه ارزش‌ها (فقط از نظر سود و منافع لحظه‌ای) مورد ارزش‌یابی قرار گیرد. یک ملت ناچار است همیشه شرایط و جهات مختلف زندگی، به‌روزی، قدرت سیاسی و اقتصادی آتی خود را در نظر بگیرد (لیست ۱۳۷۰: ۱۸۶-۱۸۸).

تفاوت بنیادین ارزش مبادله‌ای با بنیه تولیدی در این است که تجارت خارجی یک کشور ممکن است از سوی چند بازرگان یا شرکت عملیاتی شود، اما تولید نه تنها وجوه اقتصادی دارد، بلکه از وجوه سیاسی و اجتماعی برخوردار است. در فرایند تولید نیروهای مولد و به یک معنا کل جامعه درگیر است. از این منظر، لیست: «قدرت صنعتی هماهنگ و همه‌جانبه را پایه اساسی هرگونه پیشرفت در تمدن، رفاه مادی، و قدرت سیاسی یک کشور» می‌داند و درعین حال تأکید دارد: «در وضع امروزی جهان، یک قدرت صنعتی جدید ممکن نیست در شرایط رقابت آزاد بازرگانی با کشوری که سال‌هاست نیرویش را تقویت کرده و بازارش مورد حمایت بوده، به وجود آید» (همان). درحقیقت، لیست از نابرابری موقعیت‌ها در تجارت جهانی آگاه است. این که دولت‌ها در موقعیت‌های نابرابر بخواهند تجارت آزاد را دنبال کنند، به تثبیت نابرابری می‌انجامد. اگرچه منطق تجارت آزاد بر تأمین کالای ارزان و باکیفیت عقلانی به نظر می‌رسد، برای این که کشوری از چرخه صادرات مواد خام و نیمه‌خام و واردات کالاهای ساخته شده خارج شود، باید دولت وارد میدان شود و شرایطی را برای جبران جاماندگی صنعت مهیا سازد

تا صنعت کشور رقابت‌پذیر شود. بنابراین، لیست مسیر توسعه صنعتی را توجه به خلق ارزش و تولید بنیه تولیدی درمقابل کسب منفعت و ارزش مبادلاتی قرار می‌دهد.

۲.۲ جمعیت در برابر فردیت

از نظر لیست، تولید و بنیه تولیدی یک جامعه به انسجام نیروهای تولید بستگی دارد؛ جایی که نیروهای صنعتی و کشاورزی به‌طور هماهنگ فعالیت می‌کنند و از فرایند تولید پشتیبانی می‌کنند. از این‌رو، «به‌روزی یک ملت برخلاف این مکتب اقتصادی رایج به ثروت جمع‌آوری شده یعنی ارزش مبادلاتی آن وابسته نیست، بلکه بیش‌تر متکی بر این است که تا چه اندازه بنیه تولیدی خود را گسترش داده است» (همان). از سوی دیگر، انسجام و هم‌بستگی اجتماعی نیز به‌واسطه تولید تقویت می‌شود. از نظر وی، می‌توان با تجارت سرمایه یک کشور را افزایش داد، اما نمی‌توان هم‌بستگی جمعی ایجاد کرد؛ چراکه برای تولید یک محصول باکیفیت و رقابت‌پذیر باید همکاری فزاینده‌ای بین نیروهای تولید شکل بگیرد. بدون همکاری نیروهای مولد نمی‌توان محصول رقابت‌پذیری را تولید کرد.

به‌زعم لیست، بنیه تولید ملی به‌صورتی هماهنگ در جاهایی توسعه یافته است که علایق افراد تحت تأثیر علایق ملی و عمومی قرار گرفته باشند و جاهایی که نسل بعد از نسل در جهت یک هدف والا تلاش کرده‌اند. تلاش مجرد افراد بدون همکاری و تعاون افراد نسل حاضر و نسل‌های گذشته در جهت هدفی مشترک به هیچ‌جا نمی‌رسد. قانون انسجام نیروها نقش مفید خود را هم در تک‌تک کارخانه‌های تولیدی و هم با همان قدرت در صنعت تمامی کشور نشان می‌دهد (همان: ۲۰۹).

از نظر اسمیت «آن‌چه در کار یک فامیل مال‌اندیش درست به‌نظر می‌رسد، ندرتاً در طرز کار یک کشور بزرگ غلط به‌حساب می‌آید». هر فرد به‌دنبال رسیدن به علایق خود خواهی‌نخواهی خواسته‌های اجتماع را جامه عمل می‌پوشاند. بدیهی است هریک از افراد با شناختی که از محیط و شرایط کار خود دارد و با توجهی که به صرفه خود می‌کند، از هر سیاست‌مدار و قانون‌گذاری بهتر می‌داند سرمایه خود را برای کسب حداکثر سود، کجا سرمایه‌گذاری کند. اسمیت نتیجه می‌گیرد:

محدودیت‌های وضع‌شده بر بازرگانی در حمایت از صنایع داخلی یک کشور چیزی جز حماقت نیست. هر ملت مانند هر فرد بایستی کالاهای موردنیاز خود را جایی بخرد که

ارزان‌تر می‌فروشند، برای دستیابی به بالاترین سطح به‌روزی ملی ما بایستی همین‌قدر دنبال این شعار باشیم که کارها را به حال خود رها کنیم (همان: ۲۱۰).

در این‌جا نسبت بین تولید و مردم یا بنیۀ تولیدی یک ملت مطرح می‌شود. همان‌طور که در بحث حمایت از صنایع نوزاد به‌صورت غیرمستقیم مردم هزینه‌ی حمایت را می‌پردازند، درمقابل نیز صنعت باید با کیفیت زندگی مردم و به‌روزی جامعه‌ی گره بخورد.

از نظر لیست برهم‌کنش عقلانیت‌های فردی و منفعت‌های شخصی لزوماً به عقلانیت و منفعت جمعی منتج نمی‌شود. این‌که بازار خیر جمعی را محقق می‌سازد، درعمل با چالش مواجه است؛ چراکه در سازوکار بازار بسیار محتمل است که فعال اقتصادی یا بازرگان در سرمایه‌گذاری‌هایی اساسی که ریسک‌های قابل‌توجه دارد و هم‌چنین نیازمند سال‌ها مراقبت باشد، تن در ندهد. از این منظر، لیست را می‌توان به‌عنوان چشم‌انداز مفهوم «اقتصاد بازار اجتماعی» (social market economy) دید؛ به‌ویژه انگیزه‌اش درباره‌ی «از ثروت به آزادی» به دیدگاه لودویگ ارهارد (Ludwig Erhard) درخصوص «شکوفایی برای همه» مرتبط است. از نظر لیست و ارهارد، مالکیت خصوصی پیش‌شرط استقلال و آزادی اقتصادی و سیاسی است، اما مالکیت خصوصی باید در جهت مسئولیت‌پذیری اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد (Hagemann et al. 2019: 4).

۳.۲ ملیت در برابر نسل بشر

مفهوم «ملت» نوآوری لیست در برابر «نسل بشر» اسمیت در بحث اقتصاد سیاسی است. لیست ارتباط افراد با هم‌دیگر را نه به‌عنوان تولیدکننده و مصرف‌کننده، بلکه به‌عنوان شهروندان و اعضای ملت تصور می‌کرد که نقش تعیین‌کننده‌ای را در توسعه‌ی یک کشور ایفا می‌کنند. از این‌رو، یکی از مؤلفه‌های تعیین‌کننده‌ی توسعه‌ی یک کشور را فرهنگ و هویت ملی آن کشور می‌دانست (Cardoso 2019: 54-55). از نظر لیست، استدلال‌های مربوط به مبادله که تاحدودی در اقتصاد فردی و بین‌الملل‌گرایانه درست به‌نظر می‌رسد، در اقتصاد سیاسی به‌کلی منحرف و غلط است. یک نفر از یک جامعه قادر نیست به‌تنهایی با اتکای به قدرت شخصی خود درمقابل قدرت و صنعت ملتی دیگر قد علم کند، هم‌چنان‌که یک تاجر آمریکایی قادر نیست بدون حمایت و کمک نیروی دریایی آمریکا درمقابل تجاوز نیروی دریایی انگلستان مقاومت و از خود دفاع کند. این درست نیست که تصور کنیم که بنیۀ تولیدی یک ملت به سرمایه‌ی مادی آن ملت بستگی دارد. سهم عمده‌ای از قدرت یک جامعه به شرایط هوشمندی، معرفت، و نیز

شرایط فرهنگی و اجتماعی یکایک افراد جامعه بستگی دارد که او آن را سرمایه فکری می‌نامد (لیست ۱۳۷۰: ۷۵-۷۶).

ملت بنیه تولیدی خود را از نیروی فکری و جسمی افراد، از شرایط و نهادهای اجتماعی، سیاسی، و شهری، از منابع طبیعی در اختیار خود، و بالأخره از وسایلی که بر اثر تلاش‌های بدنی و فکری گذشته فراهم آمده است (سرمایه مادی، کشاورزی، صنعتی، و بازرگانی) کسب می‌کند (همان: ۲۶۹). سرمایه انسانی در توسعه اقتصادی نقش مهمی را ایفا می‌کند. آموزش شرط اساسی توسعه اقتصادی است که علم، مهارت، و دانش را برای افزایش عملکرد اقتصادی به کار می‌گیرد. مؤسسات آموزشی در ایجاد ظرفیت‌ها و شایستگی‌ها از نقش ویژه‌ای برخوردار هستند (Cardoso 2019: 54-55). برای مثال، در ایالات متحد آمریکا که درجه‌ای از صنعت‌گری، آموزش‌های علمی و حرفه‌ای، رقابت، تهور کاری، پشت‌کار، تبادل افکار، فقدان روحیه ضد صنعت‌گری، بازار مصرف، و زندگی آرام و نسبتاً راحت و آزادی فراهم است، این کشور می‌تواند طی چند سال، صدها واحد تولیدی فعال به وجود آورد و از آن‌ها به صورت‌های گوناگون حفاظت کند (لیست ۱۳۸۰: ۷۲-۷۷).

به‌زعم لیست، ما از مکتب رایج تنها چگونگی به‌هم آمیختن استعدادهای طبیعی، سرمایه، و کار در جهت تولید محصولات ارزشمند قابل معامله و نحوه توزیع و مصرف آن در میان نسل انسان را می‌توانیم بیاموزیم، ولی در جهت به‌کارانداختن و مولدکردن نیروهای طبیعی یک کشور خاص و بالآوردنش از مراحل فقر و زبونی به مراحل قدرت و ثروت به چه عواملی بایستی دست بیندازیم، چیزی دست‌گیرمان نمی‌شود؛ زیرا مکتب به‌کلی منکر «سیاست» و منکر شرایط خاص کشورها بوده است و خود را تنها علاقه‌مند به به‌روزی نسل بشر نشان می‌دهد (همان: ۲۱۶). توجه لیست به مقوله اقتصاد سیاسی ملی در ابتدا با کشف مفهوم ملت در بین دیگر مکاتب مختلف اقتصادی، به‌ویژه مکتب اقتصادی متداول یا اقتصاد لیبرال، به‌دست آمد. وی با انتخاب سطح تحلیل ملی موقعیت اقتصادی یک کشور را در نسبت با دیگر کشورها آشکار کرد و کیفیت دخالت و حضور دولت در اقتصاد را مشروط به مراتب تکوین و هم‌چنین اقتضائات ملی قرار داد.

لیست معیار جهان‌شمولی مکتب رایج را با مفهوم ملت موردنقد قرار می‌دهد. به‌زعم وی، مکتب رایج به‌نوعی منافع و عقلانیت اقتصاد صنعتی انگلستان را به‌عنوان معیار جهان‌شمول ترویج می‌کند؛ کشوری که قابلیت صنعتی آن امکان می‌دهد تا در بازار جهانی به صادرات مواد ساخته‌شده صنعتی و واردات مواد خام یا نیمه‌خام اقدام کند. در این منطق، اقتضائات ملی

کشورهای جامانده به سه شیوه حاشیه‌ای می‌شود: ۱. کشورهای پیش‌رو یک زمین‌بازی نابرابری را هموار می‌سازند که در آن صادرات کالاهای صنعتی با ارزش افزوده بالا و واردات مواد خام با ارزش افزوده پایین برای کشورهای صادرکننده طبیعی می‌نماید؛ ۲. با طرح مزیت نسبی در صادرات واردات کشورها به تقسیم کاری تن می‌دهند که کشورهای صنعتی صنعتی‌تر می‌شوند و کشورهای جامانده هم‌چنان غیرصنعتی باقی می‌مانند؛ ۳. این مکتب عقلانیتی را ترویج می‌سازد که در آن مبادلات اقتصادی بین کشورهایی با موقعیت‌های نابرابر منطقی، عاقلانه، سودمند، و رضایت‌بخش برای بازرگان و مردم جلوه می‌نماید. این درحالی است که هر سه شیوه در تحلیل نهایی باعث جاماندگی بیش‌تر این کشورها در توسعه صنعتی و اقتصادی می‌شوند.

۳. ارزیابی کتاب

در بین آثار متعدد لیست درباره توسعه ملی، معروف‌ترین کتاب وی، *نظام ملی اقتصاد سیاسی* است که تقریباً پیام او را خلاصه می‌کند و مقدمه این کتاب به‌طور خاص این کار را انجام می‌دهد. لیست این کتاب را با مروری تاریخی بر ظهور و سقوط کشورهای بزرگ آغاز می‌کند، پس‌از آن، نظریه اقتصادی را مورد بحث قرار می‌دهد، سپس سیستم‌های اقتصادی را تا دوره خود طرح می‌کند، و در پایان، سیاست بین‌الملل را، که عمدتاً مربوط به روابط انگلستان با ایالات متحده آمریکا و قاره اروپاست، بررسی می‌کند. روش لیست در وهله اول تجربی است و با مقایسه موارد تاریخی مانند فرانسه، اسپانیا، و انگلیس تلاش دارد تا اصول توسعه اقتصادی درست را استخراج کند.

لیست به‌روزی یک ملت را در اقتصاد سیاسی تولیدی آن جست‌وجو می‌کند؛ اقتصاد سیاسی ملی‌ای که دولت-ملت را به‌عنوان یک واحد سیاسی مستقل در نظر می‌گیرد. دیدگاه اقتصاد سیاسی لیست از این منظر حائز اهمیت است که وحدت سیاسی را در اقتصاد سیاسی ملی دنبال می‌کند.

دیدگاه اقتصاد سیاسی ملی لیست موافقان و مخالفان جدی، هم در ساحت نظری و هم ساحت سیاسی، ایجاد کرده است. باوجود تأثیر قابل‌توجه اندیشه‌ها و نظریه‌های لیست در رقابت‌های ژئوپلیتیکی و تغییر موازنه قوای بین‌المللی، درس‌نامه‌های جریان اصلی اقتصاد انگلیسی-آمریکایی این اقتصاددان آلمانی-آمریکایی را حذف کردند؛ چراکه لیست راز خانواده را فاش کرد. لیست جزئیات، دلایل، و منطق آن را شرح داد. گنجی که باید مخفی می‌ماند، استراتژی جمع‌آوری ثروت و قدرت ملی بوده است. ازاین‌رو، لیست با این عنوان شناخته می‌شود: «... پیامبر جاه‌طلبی‌های همه کشورهای توسعه‌نیافته» (Daastøl 2013: 169).

لیست زندگی خود را صرف کشف و توضیح این موضوع برای مردم آلمان و ایالات متحد کرد که چگونه می‌توانند با استفاده از روشی که خود انگلستان از آن استفاده کرده بود (و به‌خلاف آن تظاهر می‌کرد)، از برتری و سلطه انگلیس فرار کنند و به‌لحاظ اقتصادی و سیاسی بر آن غلبه کنند.

به‌زعم لیست، هدف اقتصاد سیاسی ارتقای فرهنگ یک ملت است. به‌بیان‌دیگر، هدف اقتصاد سیاسی شامل جنبه‌های غیرمادی یک اقتصاد است. تأکید او بر عوامل غیرمادی زیربنای توسعه اقتصادی یکی از «دیگر» دلایل «فراموش‌شدن» لیست است. این امر اقتصاددانانی را در ژاپن، روسیه، چین، و هند که از «ماتریالیسم غربی» مانند سنت‌های پس از آدام اسمیت و کارل مارکس ناراضی بودند، خرسند کرد. بااین‌حال، جریان اصلی اقتصاد و مارکسیسم مسیر فلسفه ماتریالیستی را طی کردند و از این طریق قدرت‌های خلاق و مشارکتی روح انسان را نادیده گرفتند و آن را بی‌اهمیت جلوه دادند. جریان اصلی اقتصاد تلاش کرد تا از فیزیک مکانیکی (گاليله - نیوتنی) قرن هجدهم و نوزدهم تقلید کند. اعتقاد لیست به روح انسان با این الگو مطابقت نداشت. بنابراین، دیدگاه‌های او را «غیرعلمی» و مبهم تلقی می‌کردند، اما امروزه با منسوخ‌شدن مدل مکانیکی علوم اقتصاد جریان اصلی درحال کشف مجدد قدرت ذهن (و مفاهیمی چون «نوآوری»، «دانش»، «یادگیری»، «ارتباطات»، «حکمرانی»، و غیره) است.

یکی از نقاط برجسته در دیدگاه‌های لیست توجه به بنیه تولیدی نسل‌های آینده است؛ یعنی فرایند کسب درآمد و انباشت ثروت در یک جامعه صرفاً یک رخداد مالی نیست، بلکه مسیر دستیابی به درآمد و ثروت هم بسیار اهمیت دارد. آنچه امروزه تحت عنوان شاخص پیچیدگی اقتصاد مطرح شده است و مبنای مقایسه اقتصاد کشورهای مختلف قرار می‌گیرد، می‌توان ذیل همین مفهوم بنیادین در اندیشه‌های لیست به‌شمار آورد. گنج‌های بدون رنج اگرچه ثروت آنی یک جماعت را افزایش می‌دهند، غالباً در درازمدت به ضد خود تبدیل می‌شوند و جامعه را از ثروت‌های صنعتی خود، که شکوفایی استعداد انسان است، محروم می‌کنند.

برخی در نقد لیست دیدگاه‌های وی را در جهت توجیه و تقویت مرکانتلیسم می‌دانند. مرکانتلیسم شیوه‌ای برای حداکثرسازی صادرات و حداقل‌کردن واردات در یک اقتصاد طراحی شده است و برای رسیدن به این هدف، دولت تعرفه (کالا و خدمات صادراتی) را در تجارت کالا افزایش می‌دهد. مرکانتلیسم قوانین دولتی‌ای را گسترش می‌دهد تا قدرت رقابت ملی را در سطح بین‌المللی بهبود بخشد. اگرچه لیست اغلب به‌عنوان یک مرکانتیلیست شناخته می‌شود، از بسیاری جهات این عنوان ناشی از درک نادرست ایده‌های اوست. لیست

نمی‌خواست به مرکانتیلیسمی که آدام اسمیت در ثروت ملل به آن حمله کرده بود بازگردد. در مقدمه نظام ملی اقتصاد سیاسی او به اتهاماتی مبنی بر تلاش برای احیای مرکانتیلیسم با این استدلال پاسخ داد که در تلاش است رویکرد جدیدی ایجاد کند که بخش‌های خوب مرکانتیلیسم را حفظ کند، اما ناکامی‌های آن را کنار بگذارد. لیست در اندیشیدن به تولید از تأکید مرکانتیلیستی بر «سرمایه طبیعی» (زمین، دریا، رودخانه، منابع معدنی، و غیره) فراتر رفت و «سرمایه مادی» (ماشین‌آلات، ابزار، و غیره مورد استفاده در فرایند تولید) و «سرمایه ذهنی» (مهارت‌ها، آموزش، و سرمایه‌گذاری) و همچنین ابزارهای سنتی‌تر قدرت دولتی (ارتش‌ها، نیروی دریایی، و غیره) را در نظر گرفت. بنابراین، لیست می‌خواست تعریف و درک تازه‌ای را از اقتصاد سیاسی اسمیت ارائه دهد. از این جهت، تلاش داشت تا اقتصاد سیاسی مدنظر اسمیت را، که از نظر او صرفاً اقتصادی بود و واقعیت‌های سیاسی عینی جهان واقعی را نادیده گرفته بود، «سیاسی» کند (Breslin 2011: 20). اسمیت علیه مرکانتیلیست‌ها استدلال کرده بود که بازارهای بین‌المللی به‌طور خودکار راه خود را به تعادل خواهند یافت و به مداخله سیاسی نیازی ندارند. باوجود این، لیست استدلال کرد که تجارت آزاد زودرس، به انحصار قوی‌ترین کشورها منجر می‌شود. از این رو، برای ثبات و دفاع در برابر برتری خارجی مداخله دولت لازم است. به عنوان مثال، حمایت موقت از بازارهای داخلی سبب می‌شود تا کیفیت نیروی کار و رقابت‌پذیری صنعت افزایش یابد (Daastøl 2013: 173). از نظر لیست، برتری انگلیسی‌ها به عنوان یک قدرت صنعتی این کشور را در موقعیتی قرار داد که از مزیت نسبی خود به‌وسیله ترویج تجارت آزاد با مناطقی استفاده کند که به‌سادگی نمی‌توانستند رقابت کنند، اما در جایی که بریتانیا مزیت نسبی نداشت، ایدئولوژی تجارت آزاد را کنار گذاشت و برای دفاع از تولیدکنندگان داخلی به تعرفه‌های بالا متوسل شد. در نتیجه، دیگر کشورها قادر به رقابت با آن نبودند (Breslin 2011: 22).

۴. صنعتی‌سازی ایران در چشم‌انداز اقتصاد سیاسی لیست

هدف از بازخوانی اثر نظام ملی اقتصاد سیاسی لیست بررسی وضعیت صنعت ایران با توجه به طرح توسعه اقتصادی و صنعتی لیست است. باوجود الهام‌بخشی اندیشه‌های لیست به سیاست‌های صنعتی کشور، از جمله ضرورت حمایت از صنعت، محورهای زیر را می‌توان درباره ناکامی صنعت در کشور شناسایی کرد.

۱.۴ غفلت از تحولات بنیادین در الگوی تولید

در ظاهر امر این گونه به نظر می‌رسد که الگوی غالب توسعه صنعتی ایران بر مبنای اندیشه لیست بوده است؛ چراکه حمایت از صنعت داخلی از دهه ۱۳۴۰ تاکنون کم و بیش در دستورکار دولت‌ها قرار داشته است. به عنوان مثال، تولید تلویزیون، لوازم خانگی، و خودرو در داخل از دهه ۱۳۴۰ به شیوه‌های گوناگون مورد حمایت بوده و موانع تعرفه‌ای و گاه غیرتعرفه‌ای بر سر راه واردات ایجاد شده است. بنابراین، سیاست‌گذار ایرانی، چه در دهه ۱۳۴۰ و چه در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به اهمیت حمایت از صنعت داخلی برای توسعه صنعتی کشور توجه داشته است و برای آن هزینه‌های قابل توجهی پرداخت کرده است، اما بحث بر سر کارآمدی و اثربخشی این حمایت است. آن‌چه در ذهنیت سیاست‌گذار ایرانی در دهه ۱۳۴۰ و نیز در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی مغفول و غایب بوده، تحولات بنیادین در الگوهای تولیدی بوده که در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم به تدریج ایجاد شده است. این الگوی تولیدی به شکل‌گیری زنجیره‌های جهانی ارزش در چهارچوب یک نظم اقتصادی پیش‌رونده با محوریت ایالات متحد آمریکا منجر شده است؛ یعنی همان نقشی که دولت بریتانیای کبیر تا قبل از جنگ جهانی اول در تجارت جهانی ایفا می‌کرد، در فاصله سال‌های بین جنگ اول و دوم جهانی به تدریج به دولت ایالات متحد آمریکا منتقل شد و با تحولات فناورانه و الگوهای جدید تولید انبوه صورت جدیدی از نظم اقتصادی را رقم زده است؛ نظامی که نقطه عطف آن کنفرانس برتون وودز در سال ۱۹۴۴ بود. کنفرانسی که دلار را به عنوان ارز جهان روا تعیین کرد و مبادلات تجاری عمده اردوگاه غرب را تحت پوشش قرار می‌داد و در سال‌های ۱۹۷۱ با شوک معروف نیکسون و قطع ارتباط دلار و طلا، مسیر شکل‌گیری زنجیره‌های جهانی ارزش را هموار کرد، تاجایی که با فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و مضمحل شدن اردوگاه شرق و پیوستن کشورهای اروپای شرقی به اردوگاه غرب و پیش‌روی ناتو به سمت شرق، زنجیره‌های جهانی ارزش تحقق عینی پیدا می‌کند. بنابراین، مسائل اقتصاد ایران بدون توجه به چگونگی تکوین زنجیره‌های جهانی ارزش قابل فهم نخواهد بود.

باتوجه به تحولات فوق، مفهوم حمایت تطور معنایی پیدا کرده است و سیاست‌گذار ایرانی درک ساده‌انگارانه از حمایت مبتنی بر استعاره «نهال» داشته است که اگر پرورش یابد، می‌تواند رقابت کند، درحالی‌که امروزه حمایت در درون زنجیره ارزش اتفاق می‌افتد. حمایت به مثابه استعاره نهال در برخی محصولات قابل تحقق است، اما در مورد خیلی از محصولات دیگر قابل تحقق و پی‌گیری نیست. این‌که در تولید یک محصول چنان انباشتی در یک مجموعه صنعتی

صورت گیرد که بدون نیاز به دیگر بخش‌ها قابل تولید باشد، درواقعیت کم‌تر مصداق پیدا می‌کند. چون حلقه‌های پیشینی و حلقه‌های پسینی تعیین‌کننده هستند. برای مثال حمایت از تولید گوشی تلفن همراه حمایت از نوک کوه یخ است. اگر صد سال از یک شرکت تولیدکننده گوشی همراه در ایران حمایت شود نیز امکان ندارد بتواند با محصولات خارجی رقابت کند. برای صناعی چون صنعت میکروالکترونیک، نرم‌افزار، و اپتیک باید آن‌ها به‌عنوان مجموعه قابلیت‌ها در کنار هم قرار گیرند تا یک کشور بتواند بازیگر جدی در صنعت گوشی تلفن همراه شود.

در دوره لیست، صنعت‌ها پیوندهای حیاتی جهانی پیدا نکرده بودند و بیش‌تر محلی بودند و پیوندهای حیاتی اگر محلی باشند، حمایت از یک محصول و یا صنعت معنادار است؛ زیرا ابتدا و انتهای زنجیره در محل است و چنین حمایتی در قرن نوزدهم جواب می‌داد، اما امروزه بسیاری از حلقه‌های حیاتی صنعت جهانی شده است و در مقیاس‌های کوچک هرچه تلاش و فعالیت شود، باز هم اقتصادی نمی‌شود. به‌دیگرسخن، در گذشته زنجیره ارزش در درون اقتصاد ملی بود و امکان حمایت پیدا می‌کرد تا به رقابت‌پذیری برسد، اما امروزه این محصولات محلی نیستند و در مقیاس محلی قرار نمی‌گیرند. در دوره لیست بسیاری از صنعت‌ها پیوندهای برون‌مرزی نداشتند و اگر دیواری حول صنعت با هدف مراقبت ایجاد می‌شد، رقابت‌پذیری تحقق پیدا می‌کرد. در چنین شرایطی، لیست به این نتیجه می‌رسد که تجارت آزاد انگلستان با آلمان و کشورهای مشابه هم نمی‌تواند منصفانه و برابر تلقی شود. چون انباشت ثروت و به‌تبع آن انباشت قابلیت در ظرفیت‌های صنعتی انگلستان، به‌عنوان مهد انقلاب صنعتی، اجازه تجارت آزاد منصفانه را نمی‌دهد. از این‌جاست که لیست به‌ضرورت حمایت از صنایع نوزاد و به‌تبع آن اقتصادهای جامانده تأکید می‌کند. البته حمایتی که به قابلیت‌های صنعتی منجر شود، نه حمایتی که صرفاً با اهداف اجتماعی و رفاه عمومی مردم انجام شود.

۲.۴ غفلت از سویه‌های ژئوپلیتیکی تولید

لیست در قرن نوزدهم توصیه‌هایی را برای کشورهای حاشیه نظم اقتصادی مسلط ارائه داد و در آن‌ها از مفهوم حمایت از تولید در برابر تجارت آزاد دفاع کرد. به یک معنا، لیست صحنه‌آرایی نظم اقتصادی مسلط را مشاهده و استراتژی‌هایی را برای کشورهای جامانده صنعتی مطرح کرد. در بازخوانی آثار لیست نیز در ابتدا باید جان کلام وی دریافت شود؛ آن چیزی نیست جز رقابت‌پذیری صنعت ملی در نسبت با نظم مسلط اقتصادی. بنابراین، از ضرورت‌های خوانش قرن بیست‌ویکمی از لیست، فهم موقعیت اقتصادی و صنعتی کشور در نسبت با نظم یا نظم‌های

مسلط و جهان رواست. لیست به مفهوم امروزی سیاست صنعتی را در بستر ملاحظات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی طرح می‌کند. از نظر لیست، در دنیای واقعی اقتصادها «ملی» هستند و دولت‌ها باید تصمیم بگیرند که در رقابت با سایر اقتصادهای سیاسی ملی رقیب چه چیزی برای کشور بهتر است و آنچه برای کشور بهترین است ممکن است برای یک فرد یا یک شرکت بهترین نباشد و دولت مجبور است برای هدایت و راهبری توسعه بر مبنای منافع ملی بلندمدت (نه برای زندگی اقتصادی روزمره) مداخله استراتژیک کند. وی نسبت متقابلی را بین قدرت و توسعه اقتصادی و صنعتی برقرار می‌کند. به زعم وی «قدرت» سیاسی نه تنها از طریق بازرگانی خارجی و تحصیل مستملکات، بلکه با رواج کار در داخل که پایه موجودیت یک کشور است، رونق و به‌روزی بیش‌تری را برای ملت‌ها فراهم می‌آورد. انگلستان از طریق وضع قانون دریانوردی خود قدرت سیاسی کسب کرده است و از طریق این قدرت سیاسی در شرایطی قرار گرفته که بتواند قدرت صنعتی خود را بر سایر کشورها مسلط گرداند (لیست ۱۳۷۰: ۲۲۹). این نگاه، امروزه در مفهوم ژئواکونومی دنبال می‌شود که دولت برای کنترل قلمرو از کنترل بازارها به جای قدرت نظامی استفاده می‌کند. خلق بازار برای صادرات کالای ساخته‌شده محور صنعتی‌سازی است. لیست، با هدف حفظ موقعیت یک کشور در نظم اقتصادی بین‌المللی، روح نظم اقتصادی مسلط را تقویت و تثبیت واردات مواد خام و صادرات کالاهای صنعتی ساخته‌شده می‌بیند و تلاش دارد تا منطق اقتصادی نظم مسلط را پیش چشم آورد و راه‌های تعدیل آن را برای دیگر کشورها نشان دهد. «باید ابتدا بازار داخلی را به‌طور کامل، لااقل برای محصولات اولیه و مورداحتیاج عموم، در اختیار بگیریم و سپس برای به‌دست‌آوردن مستقیم محصولات استوایی در مقابل صادرات محصولات صنعتی خود تلاش نماییم» (همان: ۲۳۷). مهم‌ترین رکن در موضوع تعمیق صنعت مراقبت از «بازار داخلی» و سپس توسعه بازارهای صادراتی است.

لیست از ناسیونالیسم اقتصادی برای حمایت از سیاست‌های دولتی برای کمک به صنعتی‌شدن و هم‌چنین برای ایجاد قدرت اقتصادی داخلی به‌منظور کسب امنیت و استقلال حمایت کرد. درواقع، ناسیونالیسم اقتصادی قرن نوزدهم به این تشخیص رسید که صنعتی‌سازی با ملت‌سازی مرتبط است؛ زیرا دولت‌های مستقل به درجه خاصی از خودمختاری اقتصادی نیاز دارند. جنگ اقتصادی، هم در دوره صلح و هم در دوره جنگ، علیه کشورها برای تضعیف اقتصاد آن‌ها و در نتیجه کاهش قدرت سیاسی و نظامی آن‌ها برقرار است. برخی از ابزارهای جنگ اقتصادی شامل ممنوعیت تجاری، تحریم و تبعیض تعرفه‌ای، مسدودکردن دارایی‌های

سرمایه‌ای، تعلیق کمک‌ها، ممنوعیت سرمایه‌گذاری، و سایر جریان‌های سرمایه و سلب مالکیت و مسدود کردن دسترسی به منابع طبیعی می‌شود. رقابت‌های اقتصادی اغلب به رقابت ژئوپلیتیکی منجر و به انواع مختلفی از درگیری‌ها، از جمله درگیری‌های نظامی، منتهی می‌شود (Csurgai 2018: 3). لیست حمایت را برای کسب قدرت تولیدی یک ملت مورد تأکید قرار می‌دهد که «اگر مقداری از ارزش‌های مبادلاتی از طریق حمایت گمرکی فدا شود، در مقابل بنیه تولیدی به دست آمده نه تنها در طول زمان کالاهایی عرضه می‌کند، بلکه استقلال صنعتی حاصل در زمان جنگ نیز به داد کشور می‌رسد» (لیست ۱۳۷۰: ۱۸۹). از این رو، حمایت از تولید را برای کسب قدرت، امنیت، و استقلال سیاسی ضروری دانست.

باتوجه به نقش ابزارهای اقتصادی در تولید قدرت و امنیت و هم‌چنین باتوجه به تمرکز انرژی جهان در منطقه غرب آسیا و تلاش قدرت‌های بزرگ برای کنترل آن، این منطقه محمل کش‌مکش‌های سیاسی - نظامی قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای است. این قدرت‌ها تلاش دارند تا بین صادرات انرژی و واردات اقلام مصرفی این منطقه توازن ایجاد کنند تا بتوانند نقش انرژی را در معادلات جهانی تعدیل کنند و برای این منظور تلاش دارند تا کشورهای منطقه در تقسیم کار جهانی به نوعی به مصنوعات خارجی وابستگی داشته باشند.

۳.۴ غفلت از حمایت مشروط

لیست بیش‌تر به دلیل ایده حمایت از صنعت نوزاد شهرت دارد. او سیاست حمایت از صنایع نوزاد را برای آلمان به عنوان راهی برای تقویت بنیه تولیدی ملت، که در مراحل توسعه از بریتانیا عقب بود، پیش‌نهاد کرد. بنابراین، حمایت مقطعی از صنایع نوزاد یکی از پیش‌نهادهای سیاستی لیست در اقتصاد سیاسی ملی است، اما این مفهوم با وجود پیچیدگی و تطورات مفهومی در فرایند صنعتی‌سازی کشورمان ساده انگاشته شده و مورد تأمل جدی سیاست‌گذار واقع نشده است. در نتیجه، به جای تقویت بنیه تولیدی، قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و فرصت‌های ملی را تضعیف کرده است.

- کژتابی مفهوم صنعتی‌سازی باعث درکی نابسند از حمایت

معنای غالب و مسلط توسعه صنعتی در ایران بیش از این که صنعتی شدن و عمق‌بخشی به صنعت در کشور باشد، «گسترش صنعت» بوده است. از این رو، توسعه صنعتی معادل «احداث کارخانه‌های بیش‌تر» درک شده است. باتوجه به این، ابعاد اقتصادی، سیاسی، و به ویژه بین‌المللی صنعت و هم‌چنین پایداری صنعت کم‌تر مورد ملاحظه قرار گرفته است. این درحالی است که

در فرایند صنعتی‌شدن تمام وجوه یک کشور باید صنعتی شود؛ یعنی صنعتی‌شدن در مرکزیت قرار می‌گیرد و وجوه دیگر در تناسب با آن آرایش پیدا می‌کنند. صنعتی‌سازی در یک اکوسیستمی اتفاق می‌افتد که به آن بنیه تولیدی یک ملت می‌گویند. در ایران ملاحظه می‌کنیم که بسیاری از لوازم اکوسیستم تولیدی شکل نگرفته و تولید در شرایط اضطراب قرار داشته است، درحالی‌که لیست بر این نظر است:

تنها در کشورهایی که تمامی ملزومات ذهنی و فکری، شرایط مادی، و وسایل ایجاد قدرت صنعتی اختصاصی را در اختیار دارند و قادرند از این طریق به بالاترین سطح تمدن، رونق اقتصادی، و قدرت سیاسی برسند و پیشرفت تمدن در این کشورها به‌خاطر رقابت قدرت‌های صنعتی خارجی را کد مانده است، اعمال محدودیت‌های بازرگانی، به‌منظور برقراری حمایت صنایع بومی، قابل‌توجیه است؛ آن‌هم تازمانی‌که دیگر رقابت خارجی برای قدرت صنایع ملی تهدید عمده‌ای نباشد. بنابراین، فقط تازمانی‌که چنین حمایتی موردنیاز است، می‌تواند قابل‌قبول باشد (همان: ۲۲۲).

درواقع، حمایت شرط کافی صنعتی‌شدن است، نه شرط لازم. وقتی توسعه صنعتی به‌معنای احداث کارخانه‌های بیش‌تر می‌شود، فلسفه حمایت نیز تغییر می‌کند و حمایت معطوف به حمایت از کارخانه‌ها می‌شود و حمایت از کارخانه‌ها باهدف گسترش کسب‌وکار و رفع وابستگی دیده شده است. در این شرایط، حمایت درعمل به وابستگی بیش‌تر واحد تولیدی به دولت انجامیده است.

لیست حمایت را عمومی و دائمی نمی‌دانند، بلکه آن را مشروط و اختصاصی تجویز می‌کند. از نظر وی:

نظام حمایتی تنها مغایر با اصول اقتصاد جهان‌شمول نیست، بلکه اگر هرگونه رقابت خارجی را کلاً و بلافاصله از میان بردارد و کشور را در انزوا قرار دهد، با منافع شناخته‌شده ملی نیز مغایر است. اگر صنعتی که بایستی موردحمایت قرار گیرد، مراحل اولیه خود را می‌گذراند، عوارض گمرکی حمایتی بایستی خیلی متعادل و کاملاً هماهنگ با افزایش سرمایه‌های ذهنی، مادی، و امکانات فنی و روحیه تجارت و تهور کاری افراد ملت به‌تدریج افزایش یابد. تنها مهم‌ترین رشته‌ها به حمایت خاص نیاز دارد؛ رشته‌هایی که برای راه‌انداختن آن‌ها به سرمایه، ساختمان‌های متعدد، مدیریت دقیق، ماشین‌آلات، و بنابراین اطلاعات فنی قابل‌توجه و نیز مهارت، تجربه، و کارگر بسیار نیاز دارد و محصولات آن‌ها ازجمله کالاهای اساسی زندگی به‌شمار رفته و از نظر ارزش و استقلال ملی اهمیت فوق‌العاده دارد، می‌تواند در فهرست صنایع موردحمایت قرار گیرد. اگر این رشته‌های اصلی

به‌طرز مناسبی حمایت شده، توسعه یابند، بقیه رشته‌های کم‌اهمیت‌تر صنعتی، درکنار این رشته‌ها، با حمایت کم‌تری رشد خواهند یافت (همان: ۲۲۳).

از کژتابی‌های حمایت در ایران تبادل معنایی آن است. درکی که از حمایت به‌طور عام در جوامع صنعتی وجود دارد، مترادف با تعرفه است، درحالی‌که در این معنا، مقدار کمی از حمایت در کشورمان مبتنی بر تعرفه و محدودیت‌های وارداتی است. در ایران امروز، حمایت از صنعت به معنی «نهادهای ارزان» تلقی شده است و این نهادهای ارزان باعث کم‌عمق شدن صنعت شده‌اند. به‌دیگرسخن، صنعت در ایران به دو شیوه حمایت شده است: یکی به‌وسیله دلار سهمیه‌ای که ناشی از صادرات مواد خام است و دیگری به‌وسیله حامل‌های انرژی مانند منابع معدنی و نفت و گاز (فرتوک‌زاده و دره‌شیری ۱۴۰۳: ۱۴۴). در حمایت مدنظر لیست، چون صنایع در شرایط طبیعی درحال رشد بودند، صرفاً با محدودیت و ممنوعیت واردات از صنایع حمایت می‌شد، درحالی‌که حمایت اصلی در ایران سهمیه ارزی است. این حمایت مخرب است و اصول صنعت‌گری را منهدم می‌کند. وقتی دلار سهمیه‌ای در اختیار صنعت‌گر قرار می‌گیرد، صنعت‌گر عملاً به مونتاژگر تبدیل می‌شود و در تله واردات غیرمولد و احياناً خروج ارز می‌افتد و این باعث تکثر پلت‌فرمی می‌شود که هیچ‌گاه امکان رقابت با رقبای خارجی را پیدا نمی‌کند.

- حمایت تدارکی برای رقابت‌پذیری، نه رقابت

تمایز رقابت‌پذیری از رقابت یکی از درس‌های لیست برای اقتصاد ایران است. رقابت فی‌نفسه ارزشمند نیست، بلکه آنچه در بنیه تولیدی یک ملت اهمیت دارد، رقابت‌پذیری با رقبا و محصولات خارجی است. در صنعتی‌سازی رقابت و حمایت رابطه ظریفی دارند؛ ابتدا حمایت از صنعت داخلی در برابر تولیدات خارجی صورت پذیرد و در پرتو حمایت امکان رقابت‌پذیری فراهم شود. مفهوم حمایت برای رقابت‌پذیری یعنی توسعه قابلیت‌هایی که تولیدات صنعتی یک کشور بتواند در بازار جهانی و داخلی با کالاهای ساخته‌شده دیگر کشورها هم‌اوردی کند. یکی از موضوعاتی که حمایت کژتابی پیدا کرده «سیاست خودکفایی» بوده است. سیاست خودکفایی از شعار استقلال‌طلبی و عدم وابستگی به بیرون برآمده است. این مفهوم تنها به صنایع اساسی محدود و معطوف نبوده، بلکه هرچیز داخلی را با ارزش تلقی می‌کند. ازاین‌رو، باعث گسترش و توسعه صنایع داخلی در همه زمینه‌ها شده است، درحالی‌که این مفهوم زمانی مولد و سازنده است که به توسعه زنجیره‌های ارزش ملی معنا شود و تعمیق پیدا کند. به دلیل استراتژی خودکفایی فضا برای حمایت از گسترش صنعت به‌صورت افقی

بدون توجه به منطق زنجیره ارزش فراهم شده و زمینه توسعه ظرفیت های موازی شکل گرفته است و به جای این که صنعت کشور در برابر کالاهای خارجی و بیرونی رقابت پذیر باشد، باعث رقابت صنایع داخلی مشابه و موازی شده است. بنابراین، حمایت لازمه رقابت پذیری در مناسبات بین کشورهاست، نه رقابت صنایع موازی و مشابه در درون کشور. درواقع، حمایت تنها حمایت گمرکی نیست، بلکه حمایت از توسعه ظرفیت ها، قابلیت ها، و اکوسیستمی است که بتواند یک رشته صنعتی را در نسبت با دیگر کشورها ارتقا دهد.

فهم هم زمانی و ناهم زمانی حمایت و رقابت نیازمند درجه ای از بلوغ صنعتی است. زندگی صنعتی ترکیبی از حمایت و رقابت است. تعادل این دو مستلزم بلوغ سیاستی و صنعتی است. درغیراین صورت، فضای صنعتی می تواند دچار حمایت های غیرمنصفانه، غیرهوشمند، عام، و رقابت های مخرب شود. دولت برای حمایت باید دست به گزینش و انتخاب صنعت و واحد صنعتی بزند و در میان چند واحد از یکی حمایت کند و درعین حال، رقابت در دو سطح رقابت داخلی و رقابت با کالاهای صنعتی ساخته شده خارجی را تنظیم کند. وقتی رقابت داخلی ایجاد می شود، به طور طبیعی به تکثیر پلتفرم های غیرمشترک با برندهای مختلف منجر می شود و به تبع آن نیز حمایت به معنای حمایت از همه این پلتفرم های غیرمشترک بدون منطق راهبردی و خردمایه های صنعتی صورت می گیرد و مبرهن است که این صنعت نمی تواند در برابر کالاهای خارجی رقابت کند و یا بازار را توسعه دهد.

- حمایت مؤثر: حمایت موقتی و هوشمند

حمایت، به عنوان مهم ترین مفهوم لیست، با هدف صنعتی سازی و تعمیق صنعت طرح شده است و کاربست آن به فهم عمیق از موقعیت کشور و ماهیت صنعت موردحمایت نیاز دارد؛ حمایت معطوف به تعمیق صنعت ضرورتاً باید معقول و هوشمند و در درون اکوسیستم نوآوری و زنجیره ارزش صورت گیرد؛ چراکه تولید برخی محصولات توجیه اقتصادی ندارد و حتی در صورت حمایت نیز نمی توان به صرفه ناشی از مقیاس در بازار داخلی دست یافت. برخی از گروه محصولات تنوع بسیاری دارند و سرعت تغییر آنها به لحاظ نوآوری فناورانه بالاست. در این زمینه ها حمایت نمی تواند معقول باشد. بنابراین، هوشمندی در حمایت این است که با درک فضای رقابت و نوع محصول، از تولیداتی حمایت شود که امکان تولید به صرفه و به روز آن میسر باشد.

در صورتی که حمایت معقول و هوشمند باشد، می تواند به رقابت پذیری صنعتی کشور منجر شود، درغیراین صورت:

براساس تئوری ارزش‌ها، اول این‌که ملت‌ها بایستی کالاهای موردنیاز خود را، مانند یک بازرگان، از جایی بخرند که قیمت‌ها ارزان‌ترین هستند؛ دوم، اگر می‌توانیم ارزان‌تر از خارج وارد کرد، تولید محصولات موردنیاز در داخل کاری ابلهانه است. سوم، بدین طریق صنایع و فعالیت‌های یک ملت را در اختیار منافع مادی افرادی خاص قرار می‌دهیم و چهارم این‌که تعرفه‌های گمرکی حمایتی درواقع به‌قیمت فداکردن منافع ملت دادن انحصار به کارخانه‌های داخلی است (لیست ۱۳۷۰: ۱۸۸).

حمایت موردنظر لیست حمایت موقتی است و حمایت مستمر می‌تواند بنیه تولیدی را تضعیف کند. از دشواری‌های حمایت این است که برای صنعت و دولت نوعی وابستگی مسیر و دوسویه ایجاد می‌کند و مهم‌ترین مسئله در بحث حمایت ناتوانی در ایجاد حمایت موقتی است. در اقتصاد کشور، حمایت از صنایع نوپا به‌مرور زمان ابعاد و جوانب سیاسی، اجتماعی، و اقتصادی پیدا می‌کند و همین جوانب امکان قطع حمایت را به تأخیر می‌اندازد و یا آن را ناممکن می‌سازد. به‌لحاظ اجتماعی، صنعت موردحمایت تحت تکفل دولت درمی‌آید و نیروی کار آن به‌عنوان سپر انسانی تداوم حمایت عمل می‌کند و به‌لحاظ اقتصادی عدم حمایت از صنایع می‌تواند به تعطیلی یا ورشکستگی آن‌ها منجر شود. ازاین‌رو، قطع حمایت از صنایع ممکن است هزینه‌های سیاسی و اجتماعی داشته باشد و به تدریج حمایت مقطعی به حمایت دائمی تبدیل می‌شود. به‌دیگرسخن، حمایت به شکل افزایش تعرفه‌های کالاهای وارداتی که درابتدا برای حمایت از تولید وضع شده و تابع آن است، ممکن است درادامه به یک سیاست مستقل و منفک از تولید تبدیل شود. دراین‌صورت، حمایت اثر خود را در صنعتی‌سازی از دست می‌دهد.

۵. نتیجه‌گیری

نقاط کانونی در مناظره لیست و اسمیت ارزش مبادلاتی دربرابر بنیه تولیدی است. کسب ارزش مبادله‌ای از سوی اسمیت به تجارت آزاد منوط بوده و تقویت بنیه تولیدی از سوی لیست به حمایت و دخالت دولت وابسته است. در روایت لیست بدیهی‌بودن نظم اقتصاد سیاسی جهان‌شمول، که اسمیت نماینده آن است، موردپرسش قرار می‌گیرد و این مهم با کشف ملت، به‌عنوان واسطه بین اقتصاد فردی و اقتصاد جهان‌شمول، صورت می‌گیرد. پی‌رنگ روایت لیست اقتصاد سیاسی ملی است. لیست سنجه صنعتی‌شدن را واردات مواد خام و صادرات کالاهای ساخته‌شده با ارزش‌افزوده بالا می‌داند. ازاین‌رو، لیست، برخلاف اسمیت، روابط بین‌الملل را مملو از رقابت‌ها، تنش‌ها، و تعارضات می‌داند که این امر مسیر توسعه را ناهموار کرده است و

بازخوانی کتاب *نظام ملی اقتصاد* ... (حمیدرضا فروتوکزاده و روح‌الله جعفری) ۱۲۳

کشورها باید شرایط خاص ملی خود را در فرایند توسعه لحاظ کنند و قابلیت‌های ملی را برای رقابت در این عرصه فراهم سازند.

در مناظره لیست با اسمیت آنچه برای کشور ما قابل توجه است، درهم‌تنیدگی بین صنعت (تولید) و تجارت در توسعه اقتصادی و صنعتی است؛ به این معنا که کیفیت صنعت کیفیت تجارت را شکل می‌دهد و کیفیت تجارت در تعمیق صنعت نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا می‌کند. باتوجه به این که سنجه لیست در توسعه اقتصادی و صنعتی «واردات مواد خام و صادرات کالاهای صنعتی ساخته‌شده» است، معمای صنعتی کشور واگرایی بین صنعت و تجارت بوده است. توجه نظام‌مند و هم‌گرا به این دو است که تجارت راه‌بردی و عمق‌بخشی به صنعت ممکن می‌شود. لیست با آن که از مزایای تجارت آزاد آگاه بود، تلاش کرد تا نشان دهد که تجارت آزاد همیشه برای یک شریک تجاری مفید نیست. از این رو، اقتصادهای کم‌تر توسعه‌یافته برای رقابت در هنگام ورود به بازارهای بین‌المللی باید نیروهای تولیدی خود را بهبود بخشند. برای این منظور، سیاست صنعتی باید همواره در پرتو ملاحظات ژئواکونومیکی و ژئوپلیتیکی طراحی شود. باوجود حمایت‌های آشکار و پنهان دولت از صنایع کشور، به دلیل فقدان حمایت هوشمند و همچنین مشروط‌نبودن حمایت به رقابت‌پذیری و صادرات صنعتی با ارزش افزوده بالا، نه تنها صنعت کشور عمق لازم را پیدا نکرده، بلکه در برخی موارد به صنعت‌زدایی انجامیده است.

کتاب‌نامه

- اسمیت، آدام (۱۳۹۷)، *ثروت ملل*، ترجمه سیروس ابراهیم‌زاده، تهران: پیام.
- فروتوکزاده، حمیدرضا و محمدرضا دره‌شیری (۱۴۰۳)، «ارتقای قابلیت حکم‌رانی صنعتی با گونه‌شناسی صنایع ایران در چهارچوب ابتکار ایلاف»، فصل‌نامه بهبود مدیریت، دوره ۱۸، ش ۲.
- لیست، فردریش (۱۳۷۰)، *نظام ملی اقتصاد سیاسی*، ترجمه ناصر معتمدی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- لیست، فردریش (۱۳۸۰)، *خطوط کلی نظام آمریکایی اقتصاد سیاسی، راز پیشرفت و موفقیت آمریکا؛ دوازده نامه فردریش لیست به جی اینگرسول رئیس‌کانون صاحبان صنایع فلادلفیا*، ترجمه ناصر معتمدی، تهران: شرکت سهامی انتشار.

Breslin, Shaun (2011), "The 'China Model' and the Global Crisis: from Friedrich List to a Chinese Mode of Governance?", *International Affairs*, vol. 87, no. 6, 1323-1343.

Cardoso, José Luís (2019), "Friedrich List and National Political Economy: Ideas for Economic Development", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Routledge.

- Csurgai, Gyula (2018), "The Increasing Importance of Geoeconomics in Power Rivalries in the Twenty-First Century", *Geopolitics*, vol. 23, no. 1, 38-46.
- Daastøl, Arno Mong (2013), "A Review of Contributions of Friedrich List Commemorating his 225-Year Anniversary", 169-174.
- Hagemann, Harald, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (2019), *Economic Thought of Friedrich List*, London: Routledge.
- Junjie, Mei (2019), "Friedrich List in China's Quest for Development", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Routledge.
- Seiter, Stephan (2019), "Growth and Integration: Why we Should Re-Read Friedrich List", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Harald Hagemann, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Routledge.
- Senghaas, Dieter (2019), "Friedrich List: Looking Back to the Future", in: *The Economic Thought of Friedrich List*, Stephan Seiter, and Eugen Wendler (eds.), London: Routledge.